

Domagoj Štefančić
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski
centar Domovinskog rata
domagoj.stefancic@centardomovinskograta.hr

Prethodno priopćenje
(primljeno 25. 10. 2019.)
UDK 355.31(497.5)“1991“

RATOVANJE GENERALA ČADA I ODLAZAK 13. KORPUSA JNA IZ HRVATSKE

Za poznavanje zbivanja u Domovinskom ratu na područjima zapadne Hrvatske nezaobilazna je prosudba zapovijedanja i postupaka komandanta 13. riječkog korpusa JNA general-potpukovnika Marijana Čada. General je sve do potpisivanja sporazuma s predstavnicima hrvatske vlasti u studenom 1991. dosljedno izvršavao povjerene mu zadatke od strane nadređenih mu zapovjedništava JNA. Zapovijedajući postrojbama na području Like i Gorskog kotara upravljao je borbenim djelovanjima postrojbi JNA i pobunjenih Srba, u okviru napadne operacije na Republiku Hrvatsku u jesen 1991. godine. Izvlačenjem postrojbi 13. korpusa s riječkog područja general Čad je ispunio svoj ratni zadatak te povrh svega očuvao svoja građanska prava u Republici Hrvatskoj. U javnom mnijenju je za mnoge ostao spasitelj grada Rijeke od ratnih razaranja. Razmatrajući slijed događaja i pojedine manje poznate činjenice, u tekstu se nastojalo dati cjelovitu sliku i utemeljenu ocjenu njegove uloge, i odgovornosti u ratnim sukobima do potpisivanja sporazuma o odlasku 13. korpusa iz Hrvatske.

Ključne riječi: Lika, Gorski kotar, Rijeka, 13. korpus, general Čad, sporazum

Postrojbe 13. korpusa u ratu protiv Republike Hrvatske

Prostori zapadne Hrvatske dočekali su agresiju na Republiku Hrvatsku u ljeto 1991. premreženi postrojbama Jugoslavenske narodne armije (dalje JNA). Postrojbe su pripadale 13. riječkom korpusu kojim je zapovijedao general-potpukovnik Marijan Čad¹. Prostori jugozapadne Istre i kvarnerskog otočja potpadali su pod

1 Čad, Marijan (Maribor, Slovenija, 22. 10. 1932.). Tijekom službe u JNA vršio je dužnost komandanta 6. proleterske pješačke divizije 5. armije te komandanta 13. riječkog korpusa, NAZOR; BRIGOVIĆ. 2010. 290.

Vojnopomorsku oblast sa sjedištem u Splitu kojom je zapovijedao viceadmiral Mile Kandić, dok mu je zamjenik bio general-major Nikola Mladenić. Riječki korpus bio je jedan od korpusa u sastavu 5. vojne oblasti (dalje 5. VO) koja je nastala u okviru posljednjeg preustroja JNA koncem '80-ih godina, prema planu „Jedinstvo“. Oblast je obuhvaćala Sloveniju, sjeverozapadnu Hrvatsku, dio Istre, Gorski kotar, Liku, Kordun i Banovinu. Sredinom 1990. postrojbe 6. proleterske pješačke divizije podijeljene su između Riječkog i novoosnovanog Zagrebačkog korpusa pri čemu je Riječki korpus dobio pješački i motorizirani dio divizije. Ustrojena je 236. proleterska motorizirana brigada „R“ klasifikacije² sa sjedištem u Gospiću. Ondje je bilo i sjedište 35. partizanske divizije i njezine 1. partizanske brigade. Ostale snage JNA u Lici bile su: 653. nastavni centar u Otočcu i dijelovi 944. pozadinske baze iz Karlovca (MARIJAN 2006: 223). Prema podacima s početka 1991. Riječki je korpus imao najmanje ljudi (3 597) u 5. vojnoj oblasti (MARIJAN 2008: 56.). Koncem 1990. godine korpus je bio sljedećeg sastava: Komanda Korpusa, Komanda stana, 13. izvidnička četa, 13. bataljun vojne policije, 13. četa ABKO, 13. bataljun veze, 13. sanitetski bataljun, 13. automobilski bataljun, 13. dopunski bataljun, 540. pontonirski bataljun, tri pontonirske čete, 35. partizanska divizija s dvije partizanske brigade i minobacačkim bataljunom, 43. partizanska divizija s tri brigade i minobacačkim bataljunom, 13. proleterska motorizirana brigada, 8. proleterska motorizirana brigada, 236. proleterska motorizirana brigada, 6. brdska brigada, 13. mješoviti artiljerijski puk, 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk, 13. laki artiljerijski puk protuzračne obrane (dalje PZO) i 127. inženjerijski puk (samo u ratu) (MARIJAN 2006: 20–21.). U gradu Rijeci nalazila se Komanda korpusa s vojarnama na Trsatu i Katarini te vojnim skladištima na Grobničkom polju. U mjestu Klana bila je pak vojarna u kojoj se nalazio 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk s dijelom tehnike 13. proleterske motorizirane brigade iz Slovenije. Naime, po okončanju ratnih sukoba u Sloveniji i odluci Predsjedništva SFRJ od 18. srpnja 1991. o povlačenju postrojbi JNA iz Slovenije, u ovu vojarnu su došli dijelovi 13. proleterske motorizirane brigade iz Slovenije. (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 135–136.). Osmo proleterska motorizirana brigada nalazila se u Logorištu (Karlovac), a u Kamenskom (Karlovac) 540. pontonirski bataljun (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 130, 177; BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 103.).

2 Brigade „R“ klasifikacije su planirane s minimalnim potrebnim brojem vojnika za održavanje, do 15% popunjenosti prema ratnom ustroju postrojbi. MARIJAN 2003: 19, 33.

Po proglašenju ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. dolazi do otvorene agresije pobunjenih hrvatskih Srba i JNA na Republiku Hrvatsku. U srpnju i kolovozu 1991. srpski pobunjenici izvršili su napade na pripadnike hrvatske policije kod Brloga i Žute Lokve ubivši pritom ukupno pet djelatnika policije (PEITEL 2011: 58, 176). Koncem srpnja pobunjeni Srbi borbeno su djelovali prema Sincu, Čovićima, Prozoru i Otočcu (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 109.). Srpske snage na području Like i Gorskog kotara tijekom ljeta i jeseni 1991. sustavno napadaju hrvatska naselja nastojeći osvojiti što više hrvatskog teritorija i stvoriti razgraničenje na potezu od Karlovca, Ogulina, Brinja i senjskog zaleđa sve do Karlobaga. U svojim nastojanjima ne uspijevaju prekinuti vezu sjeverne i južne Hrvatske niti slomiti hrvatsku obranu. Tijekom jeseni 1991. vodit će se grčevite borbe za taktičke dobitke i pomake na bojištima Hrvatske. Hrvatske će snage od rujna mjeseca na ličkom bojištu u nizu akcija i operacija ostvariti značajne uspjehe dok će okružene postrojbe JNA u gradovima zapadne Hrvatske biti primorane na predaju, odlazak ili proboj.

General Čad je sve to vrijeme vjerno izvršavao naredbe nadređenog mu zapovjedništva - Komande 5. vojne oblasti. Na čelu je iste do lipnja 1991. bio general-pukovnik Konrad Kolšek, a potom general-pukovnik Života Avramović. Njezino istureno komandno mjesto³ (dalje IKM) djelovalo je na Plitvicama, a potom na slunjskom vojnom poligonu (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 82). Prema zapovijedi 5. VO od 2. srpnja Riječki korpus je naredio mobilizaciju dvaju bataljuna u Lici iz motorizirane brigade i partizanske divizije (MARIJAN 2008: 266.). General Čad je isto tako, 5. kolovoza 1991., sukladno odluci Komande 5. VO, zapovjedio tajnu mobilizaciju dijela ratnih postrojbi 13. korpusa na području Like (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 111–113). Dana 29. rujna 1991. naredio je pak pripremu i spremnosti postrojbi, tako da je trebalo „...jedinice u garnizonima imati u gotovosti za odbranu kasarni i objekata u garnizonima i za organizovan proboj na određenom pravcu“ (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 131–133). Postrojbe su se, naime, trebale probiti preko Gorskog kotara do Slunja i Plitvica. Mjesec rujan 1991. bio je obilježen napadom hrvatskih snaga na vojarne i druge vojne objekte kako bi se došlo do značajnih količina oružja, tehnike i streljiva nužnih za obranu zemlje. Postignut je niz uspjeha diljem Hrvatske. Osvojene su vojarne i skladišta na po-

3 Istureno komandno mjesto je vrsta komandnog mjesta na kojem je razmješten dio komande (štaba) združenih taktičkih jedinica kopnene vojske. Osniva se radi postizanja boljeg uvida, neposrednog utjecaja na tijek borbenih djelovanja ili kada je otežano zapovijedanje s osnovnog komandnog mjesta. RATKOVIĆ 1981: 189.

dručju Otočca i većim dijelom na području Gospića čime je bitno poboljšana položaj hrvatskih snaga u Lici. Posebice je odjeknula predaja 32. varaždinskog korpusa kojim je zapovijedao general-major Vlado Trifunović, koji će zbog pružanja oružanog otpora biti osuđen od hrvatskog pravosuđa, ali također i od vojnog suda u Beogradu za nedovoljan otpor odnosno za krivično djelo protiv vojne i obrambene moći države (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 23–52).⁴ General Veljko Kadijević je u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* objasnio tadašnje djelovanje i zadatke JNA. Pored zaštite srpskog naroda u Hrvatskoj određena je zaštita objekata, postrojbi, pripadnika JNA i njihovih obitelji. Nadalje, Kadijević je opisao osnovne zamisli upotrebe JNA: potpuno poraziti hrvatsku vojsku, ako situacija dozvoli; ostvariti punu suradnju sa srpskim ustanicima; omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije te posebno voditi računa da će uloga Srba u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini te s tim u vezi prilagoditi lociranje snaga JNA. U napadnoj operaciji predviđeno je Hrvatsku blokirati u zraku i na moru, što se i provelo pa je tako blokirana i riječka luka (KADIJEVIĆ 1993: 130, 134).

U svojim poratnim izjavama Čad je isticao svoju suradnju s hrvatskom stranom, napose svoj doprinos izvlačenju riječkih policajaca koncem kolovoza 1991. iz Policijske postaje Plitvice (dalje PS) opkoljene od srpskih pobunjenika. U suradnji sa zamjenikom komandanta IKM 5. VO, pukovnikom Gojkom Vujnovićem, oficir iz 13. korpusa, a na „zeleno svjetlo“ iz Beograda dogovorio je premještanje policajaca (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 83; OGURLIĆ 2008: 313). O njihovoj sudbini ovisila je sigurnost starješina 13. korpusa i njihovih obitelji na riječkom području, što potvrđuje i sjećanje Arsena Silića, policajca PS Delnice: „Mislim da neću pogriješiti ako kažem da su se oficiri ponašali dosta miroljubivo. Znam zašto. Njihove obitelji su živjele u Rijeci ...budućnost njihovih obitelji ovisi o našoj budućnosti“ (CRNKOVIĆ 2014: 36). Čadovu tvrdnju da su prebačeni do Karlovca odjeveni u odijela JNA Silić u svojoj knjizi pobija – policajci su s Plitvica prevezeni u službenim odorama hrvatske policije uz pratnju jednog ili više oficira u svakom kamionu (SILIĆ 2019: 149). Tih je dana komandant Riječkog korpusa došao u otočku vojarnu na sastanak kojem su nazočili također pukovnik Pero Čavar iz gospićke vojarne i major Radoje Kunarac, komandant vojarne u Otočcu, te predstavnici hrvatske vlasti i hrvatskih oružanih snaga. Prema sjećanju sudi-

4 Posljednja Jalkovečka žrtva, *Borba*, 7. 11. 1991., 11., HR-HMDCDR, fond 18; <https://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-varazdinu-opt-vlado-trifunovic-i-dr/>

onika sastanka Davora Peitela general Čad je na pitanje o nepoštivanju primirja „s velikom dozom cinizma izbjegavao ovakve razgovore tvrdnjama da jedinice Riječkog korpusa ne pomažu napadače na Otočac“ (PEITEL 2011: 89). Tijekom rujanskog rata za vojarne Čad je ponovo došao u Otočac na pregovore s hrvatskim predstavnicima o prekidu vatre i uspostavi primirja u Gackoj dolini. Gotovo svi nazočni hrvatski predstavnici imali su radio-uređaje na koje se javljao časnik s promatračnice izvještavajući o izravnim pogocima tenka po civilnim objektima. Ponovno je tijekom sastanka general Čad uvjeravao predstavnike hrvatske strane u neutralnost JNA da bi njegovo izlaganje prekinulo izvješće spomenutog izviđača, koje se moglo čuti preko radio-uređaja, da je srušena jedna civilna kuća tenkovskim pogocima. Hrvatski predstavnici stekli su u tom trenutku loš dojam „...o generalu koji je, dok je ovo slušao, mirno sjedio i pijuckao svoju kavicu. Nije pokazivao ni najmanju volju da spriječi razaranje navedene kuće, iako je to mogao“ (PEITEL 2011: 106.). Tome nasuprot, početkom istog mjeseca Čad je dao 600 automatskih pušaka riječkom Kriznom štabu, na molbu trojice riječkih dužnosnika, a zbog (navodnih) prijatni istima od strane političkih neistomišljenika (OGURLIĆ 2008: 29, 178, 310–311).

Dana 13. listopada u vojnim skladištima „Pulac“ na Katarini i „Grobničko polje“ došlo je do požara i eksplozija, uzrokovanih udarima gromova. Već sutradan otpočelo je izvlačenje oružja i prevoženje u vojarnu Draga. Ondje je naoružanje bilo iznova minirano i pod kontrolom Korpusa. Na mjesta eksplozija intervenirali su i riječki vatrogasci koji su tijekom noći dio oružja i streljiva prevezli u praznim rezervoarima za vodu i držali skrivenima u tornju vatrogasnog doma. Tijekom prijevoza do Drage kamioni s oružjem i opremom, unatoč pratnji vojne policije, završavali bi u vatrogasnoj jedinici Grada Rijeke, u brodogradilištu „Viktor Lenac“ i u postrojbama Ministarstva unutarnjih poslova (dalje MUP) (OGURLIĆ 2008: 182).⁵ Prema kasnijim zapažanjima postoji utemeljena sumnja da su skladišta namjerno minirana, kako bi što manje oružja pripalo hrvatskoj strani. Pregledom oružja u vojarni Draga, u studenom 1991., ustanovljeno je da su izvučeni upaljači na svim težim oružjima te mehanizmima za opaljivanje gdje je to bilo moguće, a sva je tehnika, osim pušaka, bila neupotrebljiva (OGURLIĆ 2008: 21, 32–33).⁶

5 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true (pristup 5. 7. 2019.)

6 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim->

Znakovita je i u mogućoj vezi s eksplozijama na riječkom području činjenica da su pripadnici JNA digli u zrak 13. listopada vojna skladišta *Oštarije I* i *Oštarije II* kod Ogulina⁷, također u zoni odgovornosti Komande 13. korpusa. Trag takva mišljenja zabilježen je u tadašnjem dnevnom tisku: „Na radiju slušamo da se isto dešava i na Katarini u Rijeci i u Ogulinu. Navodno, isto je uzrok grom. Da je na jednom mjestu još bih i povjerovao, ali ovako...Prije bih rekao da je netko iskoristio gromove da aktivira pripremljene detonatore...“. Diplomirani inženjer Mirko Juretić je tada za *Novi list* objasnio stvarnu mogućnost da je požar namjerno izazvan odnosno da je stručnjak mogao navesti grom. Posebice je bilo nevjerojatno da su, pokraj ugrađenih specijalnih gromobranskih instalacija i ploča, gromovi udarili istodobno na dva različita mjesta i to u oba slučaja – vojna objekta (NAJMAN, POSILOVIĆ, DUJIC 2004: 152–159).⁸ Glavni stožer Hrvatske vojske javno se očitovao upozorivši Generalštab JNA da se radi „...o namjerno izazvanim požarima odnosno o uništenju municije i ostale opreme“.⁹

Gotovo istodobno, kako nam svjedoči spis Komande 13. korpusa, general Čad je zatražio od Komande 5. VO posade tenkove koji su bili smješteni na području Željave (kod Bihaća) kako bi se „navedena sredstva mogla angažovati u borbenim dejstvima...“.¹⁰ Valja ukazati i na to da je 23. listopada komandant 5. VO naredio formiranje Taktičke grupe-2 (TG-2), na slunjskom vojnom poligonu, koja je pak bila podčinjena IKM-u Riječkog korpusa na Plitvicama, u selu Mukinje (GODIĆ 2017: 34). Rat je u jesen 1991. na prostorima Like i Gorskog kotara i dalje bjesnio svom žestinom, dok je Komanda 13. korpusa u pregovorima s riječkim političarima održavala postojeće stanje, bez naznaka kapitulacije, strpljivo očekujući raspleset događaja na bojištima Hrvatske i vodeći se uputama iz Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ. Komandant Riječkog korpusa izvjesno je imao u vidu da bi mogućim prodorom snaga JNA prema Gorskom kotaru došlo do povoljnijeg položaja za 13. korpus, štoviše, u Gorskom kotaru je dio stanovnika srpske naci-

kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991 (7. 7. 2019.); Dva vruća riječka dana. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=65&C=22>;

7 Trese se ogulinski kraj. *Novi list*. 14. 10. 1991., 14.

8 Grobinština u ratnom vihoru; Navođenje groma?. *Novi list*. 14. 10. 1991., 3; Uzrok grom – i da, i ne. *Novi list*. 17. 10. 1991., 5; Grom navodno aktivirao eksploziv. *Borba*. 18. 10. 1991., 3., HR-HMDCDR, fond 18.

9 Armija namjerno uništava municiju. *Novi list*. 14. 10. 1991., 1.

10 Zahtjev komandanta 13. korpusa Komandi 5. vojne oblasti za popunu posada tenkova u oklopnom bataljunu 329. oklopne brigade, Komanda 13. korpusa, str.pov.br. 617-89, 15. 10. 1991. HR-HMDCDR, 2., 13. korpus JNA, kut. 1.

onalnosti bio potajno naoružavan i voljan za oružanu borbu. Naime, već su 25. srpnja 1991. iz vojnog skladišta Oštarije kod Ogulina dostavljeni oružje, oprema i streljivo u sela Gomirje, Brestovac, Vitunj, Ponikve i Popovo Selo, a dijelom i u Jasenak i Drežnicu.¹¹ U sličnom položaju bile su postrojbe i zapovjedništva JNA na području grada Zagreba i okolice (Jastrebarsko), koje su uperenim cijevima svojih oružja prijetile civilnom stanovništvu i vitalnim objektima, predstavljajući uteg u pregovorima i vezujući dio hrvatskih snaga koje su mogle biti upotrijebljene na bojištima diljem Hrvatske. U Rijeci je istodobno trajalo nesuglasje između dviju skupina koje su imale različite poglede na rješenje ovog stanja. Vodstvo Zbora narodne garde (dalje ZNG) bilo je voljno poduzeti odlučan oružani pothvat dok je s druge strane vodstvo Kriznog štaba i riječke policije bilo sklonije pregovaranju, nastojeći se izboriti za mirno rješenje i odlazak Riječkog korpusa. Koncem listopada 1991. hrvatski je tisak prenio vijest o pregovorima Komande 13. korpusa s kriznim štabovima Delnice i Rijeka i saznanje da je 5. VO ovlasila Čada za daljnje pregovore u vezi vojnog skladišta eksploziva „Velebit 3“ u Delnicama jer je isto pripadalo Komandi 5. VO (MARIJAN 2008: 321.).¹² Prema novinskom članku s kraja istog mjeseca, a na temelju podataka prikupljenih od strane odbjeglih vojnika i oficira, komandant korpusa je uvijek sasvim sam vodio telefonske razgovore iz korpusne centrale, a zapaženo je i paljenje dokumentacije.¹³

Padom vojarne i skladišta streljiva u Delnicama 5. studenog 1991. u ruke hrvatskih snaga, postrojbe i Komanda 13. korpusa na riječkom području našle su se u još težem položaju. Već sutradan je u tisku preneseno izvješće o susretu Čada s novinarima pod naslovom „Neću razarati Rijeku, ali...“. Čad je tom prilikom odao priznanje Kriznom štabu na korektnoj procjeni stanja zbog čega je Rijeka ostala više od dva mjeseca bez sukoba. Međutim, dok je bio voljan razgovarati i s predstavnicima MUP-a RH, izričito je bio protivan razgovorima s predstavnicima ZNG. Predsjednik riječkog općinskog Kriznog štaba Slavko Linić je izjavio da su obje strane udovoljile zahtjevima svojih pretpostavljenih s tim da je zamjerio što je „...13. korpusu česta prijetnja silom u razgovorima“.¹⁴ Čad je doista 5. studenog nazvao riječki Krizni štab vezano za borbe u Delnicama zaprijetivši da će od

11 Akcije Štaba odbrane Gorskog kotara izvedene prije formiranja 21. diverzantskog odreda od 25. srpnja 1991. do 26. travnja 1992, HR-HMDCDR, 2., Štab odbrane Gorskog kotara, kut. 2.

12 Čad kontrolira delnička skladišta. *Novi list*. 29. 10. 1991., 15.

13 Kada Čad telefonira – svi u „šetnju“. *Vjesnik*. 31. 10./1. 11. 1991., 10.

14 Neću razarati Rijeku, ali... *Vjesnik*. 6. 11. 1991.

svojih pretpostavljenih zatražiti blokadu riječke luke i zračni napad na Delnice.¹⁵ Udare iz zraka na području zapadne Hrvatske izvodio je 5. korpus Ratnog vazduhoplovstva i protuvazdušne, sa zračne baze u Željavi kod Bihaća (MARIJAN 2003: 19).¹⁶ Jugoslavensko zrakoplovstvo je u tim napadima pretrpjelo gubitke. Oboren je jedan MIG-21, a pilot zrakoplova, pukovnik Stevan Janjanin, zarobljen. Dva broda, raketna topovnjača i patrolni brod, uplovili su u Riječki zaljev i blokirali riječku luku (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 146–151).¹⁷ Na Čadove izjave da su hrvatski vojnici koji su napustili JNA „otpadnici“, javno se očitovalo Zapovjedništvo HV za Rijeku smatrajući takve ocjene nedopustivim i neprihvatljivim.¹⁸ Tih dana je u Varaždinu uhićen generalov sin koji je zadržan u pritvoru, a kako je Čad osobno kasnije tvrdio, prema njemu se odnosilo dobro (OGURLIĆ 2008: 311). Dvije godine kasnije Čad je u razgovoru za tjednik *Globus* obezvrijedio napor hrvatskih postrojbi pri osvajanju delničkih vojnih objekata „...znali su da ja tamo imam šaćicu vojnika...tamo moji vojnici nisu ispalili ni jedan metak nego su bili dogovorili da predaju skladište bez borbe“.¹⁹ Već spomenuti Silić opovrgnuo je u istoj tiskovini njegove tvrdnje. Iz Delnica je otišlo 138 vojnika koji su ondje bili dobro opremljeni za dugotrajan otpor, a u razmjeni vatre bilo je ranjenih hrvatskih vojnika (SILIĆ 2019: 149) Savezni sekretar za narodnu obranu general armije Veljko Kadijević uputio je pismo predsjedavajućem Mirovne konferencije o Jugoslaviji lordu Peteru Carringtonu reagirajući na zauzimanje vojarne i objekata u Delnicama. Osvrnuo se i na zaključke Vlade RH od 16. listopada koji su trebali stupiti na snagu 10. studenog. Odlazak postrojbi JNA iz blokiranih vojarni trebao se provesti bez opreme, oružja i oruđa, a što prema mišljenju generala Kadijevića nije bilo „...prihvatljivo i nije bilo predmet niti jednog do sada postignutog dogovora“ (ŠUŠIĆ; TERZIĆ; PETROVIĆ 2002: 544–545; GREGURIĆ 1998: 196–197).

Ljudska stradanja ipak nisu zaobišla grad Rijeku. Kod vojarne na Katarini 6. je studenog 1991. na prilaznom putu u blizini vojarne od potezne rasprskavajuće mine smrtno stradao 16-godišnji Kristinko Mrle, a ranjeni su maloljetni Zoran Starčević (17) i Alen Sertić (17). Mina se nalazila na 20 metara od bunkera na sje-

15 Čadov ultimatum. *Novi list*. 6. 11. 1991; General Čad se ne šali. *Borba*. 8. 11. 1991., 3, HR-HMDCDR, fond 18.

16 Soldateska otišla iz Delnica. *Novi list*. 6. 11. 1991., 3; Generale, srami se!, 8. 11. 1991., 6; Pao i „Velebit-3“. *Vjesnik*. 6. 11. 1991., 1.

17 Srušio sam pukovnika. *Novi list*. 22. 2. 1992., 17; Novi napad na Delnice. *Vjesnik*. 9. 11. 1991., 5.

18 Grubi napadi generala Čada. *Večernji list*. 7. 11. 1991., 9.

19 Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopa. *Globus*. 10. 12. 1993., 15. – 17.

verozapadnoj strani vojarne. Očevid su obavili pripadnici Policijske uprave Rijeka, istražni sudac riječkog Okružnog suda Mihovil Dulčić te pripadnici JNA – poručnik Zoran Stoimenović i zastavnik Dragan Mirković. Tada je za tisak Milan Vukušić, šef Odsjeka za suzbijanje kriminala i šefa mobilne grupe u Policijskoj upravi Rijeka rekao: „General Čad bi za to trebao krivično odgovarati, kao i zapovjednik vojarne na Katarini, jer bez njihovog znanja sigurno nisu postavljene mine 20 metara izvan žice“.²⁰ Komandant Riječkog korpusa, po svemu sudeći, nije pokrenuo postupak istrage ili to dosad nije javno objavljeno, njemu podređeni starješine nisu kažnjeni, a niti je do danas ovaj događaj razriješen putem hrvatskog sudstva.

Sporazum i odlazak 13. korpusa s riječkog područja

Admiral Stane Brovet, zamjenik saveznog sekretara za narodnu obranu, u svom izlaganju na sjednici odbora za narodnu obranu 6. studenog 1991. istaknuo je dva osnovna zadatka postrojbi JNA na teritoriju Hrvatske: zaštita srpskog stanovništva i deblokada opkoljenih garnizona (ŠUŠIĆ; TERZIĆ; PETROVIĆ 2002: 539). Snage JNA uz pomoć pobunjenih kordunaških Srba izvele su od 4. do 7. studenog proboj iz vojarne „Stjepan Milašinčić-Šiljo“, u prigradskom karlovačkom naselju Logorište, preko rijeke Korane na područje pod srpskom kontrolom. Postrojbe 8. proleterske motorizirane brigade u ovoj vojarni također su bile u zoni odgovornosti komandanta 13. korpusa, što potvrđuje i spomenuta Čadova zapovijed od 29. rujna u kojoj je naveo obvezu obrane ove vojarne i postrojbi u njoj te mobilizaciju dobrovoljaca (BRIGOVIĆ, ŠTEFANČIĆ 2019: 131–133; MARIJAN 2008: 302). Na ličkom je pak bojištu 7. studenog pukovnik Slobodan Đorđević, komandant IKM 13. korpusa, izdao zapovijed za napad na Saborsko. Tijekom silovitog napada dana 12. studenog 1991. poginuo je ili je ubijen 41 stanovnik Saborskog (TURK 2014: 204–205). Komandant 13. korpusa ogradio se u razgovoru za *Novi list* od svoje odgovornosti za djelovanje ovog IKM riječima „U posljednje vrijeme stavljeno to, da IKM opslužuje 13. korpus, ali direktno pod komandom Pete vojne oblasti, tako da ja nemam ništa s tim. Imao sam samo jedinice koje su bile u Gospiću i na osiguranju objekta u Otočcu, a po gubitku tih jedinica, osim dijela ljudstva iz komande, nemam nikoga tamo, jer je taj sastav IKM-a, sastav svih jedinica iz Pete vojne oblasti“.²¹ General je ustrajno u svojim izjavama činio sve da umanj

20 Mina ubila mladića. *Novi list*. 7. 11. 1991., 1; Tanka Čadova linija smrti. *Novi list*. 9. 11. 1991., 7.; Žrtve vojarne na Katarini. *Vjesnik*. 8. 11. 1991., 14; Krivac je general Čad. *Vjesnik*. 14. 11. 1991., 12.

21 Janusov mir za hrvatsku mirovinu. *Novi list*. 11. 12. 1991., 6.

svoju ulogu u ratnim djelovanjima protiv Republike Hrvatske, a naglasi svoje pomirljivo i profesionalno držanje, prebacujući učestalo odgovornost na njemu naredbenu komandu – 5. vojnu oblast i njezine oficire. Kasno navečer 7. studenog Čadu je stigla naredba koju je potpisao general-pukovnik Blagoje Adžić, načelnik Generalštaba Oružanih snaga SFRJ. U njoj se tražilo uništenje borbene tehnike, naoružanja, opreme, streljiva i objekata kako ne bi palo u ruke hrvatskih snaga. Rok za provedbu naredbe istjecao je u 2 sata ujutro 9. studenog. Takvu Adžićevu zapovijed prosljedila je i Komanda 9. kninskog korpusa Komandi 8. vojnomorskog sektora u Šibeniku. U točki 8. tražilo se da se borbena sredstva stave u funkciju prijetnje i odmazde „ako se ne ispune naši zahtevi ili budu ugroženi životi naših ljudi“ (BRIGOVIĆ; RADOŠ 2016: 269–270). Čad je pozvao Linića na sastanak tijekom kojeg je stupio u kraću telefonsku komunikaciju s predsjednikom Tuđmanom tražeći hitno slanje predstavnika Vlade RH. Istodobno je odlučio da podređenim oficirima neće dati do znanja primitak i sadržaj pristigle naredbe iz Beograda (OGURLIĆ 2008: 320–321; MARIJAN 2008: 282). Na naslovnici *Novog lista* 9. studenog osvanulo je priopćenje zapovjednika Operativne zone Rijeka Antuna Račkog pripadnicima garnizona Rijeka i Klana da sukladno zaključcima Vlade RH napuste postrojbe korpusa.²² Provedba naredbe vojnog vrha JNA odnosno proboj do područja pod kontrolom JNA i srpskih pobunjenika bio je za generala i 13. korpus, zbog više čimbenika, neizvediv te bi bio zapravo put bez povratka, put u potpuni poraz. Generalovi uvjeti naišli su na prihvaćanje kod predstavnika hrvatske strane pa se vrlo brzo došlo do za obje strane prihvatljivog dogovora. Sporazum je potpisan 8. studenog 1991. u 22 sata u prostorijama remontnog brodogradilišta „Viktor Lenac“. Potpisali su ga tadašnji ministar u Vladi RH dr. Davorin Rudolf, general-potpukovnik Čad u ime Vrhovne komande oružanih snaga SFRJ te nizozemski brigadni general G. H. Eleveld u ime promatračke misije Europske zajednice. Potpisani sporazum je određivao da će postrojbe 13. korpusa morskim putem napustiti grad Rijeku i riječko područje do 10. prosinca. Sporazum je jamčio da šire područje Rijeke neće biti izloženo oružanim napadima JNA iz zraka, kopna i s mora. Također, postrojbe koje su napuštale ovo područje Hrvatske nisu smjele biti korištene za napade na oružane snage, osobe ili objekte RH. Pripadnicima Riječkog korpusa koji nisu htjeli napustiti Hrvatsku zajamčena je osobna sigurnost i stečena prava (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ

22 Okrenite leđa okupatoru. *Novi list*. 9. 11. 1991., 1.

2004: 137–139; RUPIC 2007: 454–456; GREGURIĆ 1998: 249; OGURLIĆ 327).²³ U vojarni Draga bilo je spremljeno oružje Teritorijalne obrane Općina Rijeka, Krk, Cres i Opatija. Već 9. studenog u 15:30 pred vojarnu je stigla specijalna četa ojačana oklopnim vozilom „Hrvatina“ (proizvedeno u brodogradilištu „3. maj“) i opkolila objekt. Dân je ultimatum vojnicima od pola sata za predaju vojarne, a potom bi uslijedio napad. Zapovjednik straže bio je spreman pružiti otpor, no nakon kraćeg vremena dobio je od nadređenog zapovjedništva nalog za predaju pa je sve završilo bez borbe i žrtava.²⁴

U svojoj je memoarskoj knjizi ministar Rudolf dao opis i osvrt na sporazum navodeći značajne činjenice vezane za vrijeme i okolnosti potpisivanja. Sporazum je uvjerio međunarodnu zajednicu u dobre nakane hrvatskih vlasti budući je Vlada RH prihvatila hašku odluku od 24. listopada o sigurnom povlačenju JNA. Potpisan je prije sastanka Carrington – Kadijević 14. studenog na kojem je postignut dogovor o primirju pod uvjetom da se deblokiraju vojarne JNA, kao i prije ženevskog sastanka 23. studenog na kojemu su prisustvovali Tuđman, Kadijević i Milošević te Cyrus Vance, a na kojemu je potpisan konačni sporazum o povlačenju JNA, dogovoren razmjestaj Ujedinjenih nacija i nastavak mirovne konferencije (RUDOLF 1999: 180). Mogućnost napada po ciljevima u Rijeci bila je stvarna, no vjerojatnost da bi okruženi, iscrpljeni i obeshrabreni Čadovi vojnici izdržali napad hrvatskih snaga bila je mala odnosno predviđao se kratkotrajan otpor. Za mogući napad vjerojatno je najpogodnija bila vojarna „Mate Blažina“ u Klani, ponajviše izdvojena odnosno udaljena od Komande korpusa i vojarni u Rijeci. Iako se tvrdilo da je ondje preko 50 tenkova, bilo ih je zapravo 18, od toga samo 11 u ispravnom stanju. Da se napad umalo i dogodio svjedoči podatak da je tijekom sjednice Kriznog štaba 8. studenog došla obavijest iz Mjesne zajednice Klana o ultimatumu za predaju kojeg je postrojba ZNG dala opkoljenoj postrojbi u vojarni Klana (OGURLIĆ 2008: 39, 41).²⁵ Čad bi se zasigurno morao pomiriti s gubitkom navedene vojarne i sredstava, budući mu je glavni cilj bio da izvuče, bez borbenih djelovanja, što je

23 Rijeka bez armije do 10. prosinca. *Vjesnik*. 10. 11. 1991., 3; Riječki korpus napušta Rijeku. *Novi list*. 10. 11. 1991.

24 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true (6. 7. 2019.)

25 Nestaju legla SMB-parazita. *Novi list*. 23. 11. 1991., 16; 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

više moguće postrojbi, oružja i borbene tehnike s riječkog područja. Ponajviše se strahovalo od zračnih udara, no pristiglo streljivo i prijenosni protuzračni sustavi iz delničkih skladišta promijenili su odnos snaga. Zrakoplovstvo JNA više nije moglo računati na brz i lak udar po ciljevima na riječkom području. U tom pogledu veća opasnost prijetila je od raketne topovnjače (RTOP-404 „Hasan Zahirović“) u Riječkom zaljevu koja je raspolagala protubrodskim raketama velike razorne snage, ali uz isto tako vjerojatan hrvatski protuudar oružjima s kopna. U vezi mogućeg oružanog svladavanja postrojbi korpusa pukovnik Gordan Juračić iznio je mišljenje: „Zbog svih tih okolnosti procjenjivali smo da za 4 sata, od kojih smo si 2 sata dali kao rezervu, možemo osloboditi vojarne i imali smo pripremljenu zapovijed za napad. Trebali smo uzeti naoružanje 13. korpusa, a ne dozvoliti da odu s njim. Naši pregovarači imali su krive obavještajne podatke o snazi JNA, podatke i procjene Zapovjedništva 111. brigade nisu uvažavali i po meni su time spasilu 13. korpus, a ne Rijeku“.²⁶ Dragocjena su razmišljanja i pogledi umirovljenog generala Darka Puhara koje je iznio za *Novi list* u studenom 1991. godine. Prema njegovim riječima, od riječkog korpusa ostao je samo naziv korpus, iako je posjedovao značajne količine tehnike, ubojitih oružja i oruđa, velike količine streljiva i eksploziva. Korpus je imao mali broj ljudstva poljuljanog morala, među kojima je bilo pojedinaca do kraja lojalnih vojnom vrhu. U vojnoj regulativi postrojba ispod 50% sastava nije se upotrebljavala za borbena djelovanja. Komandant Riječkog korpusa Puharu je u razgovoru iznio stav da ne namjerava predati korpus, uz čvrstu namjeru da slijedi sudbinu JNA kakva god ona bila. Poradi obrane rasporedio je borbena sredstva po vojarnama i skladištima. Također, dobio je i 60 mladih potporučnika koji su bili spremni pucati iz tenkova i topova. Pohvalio je suradnju s Kriznim štabom i Policijskom upravom Rijeka smatrajući da Rijeka vodi ispravnu i konstruktivnu politiku od obostrane koristi. Puhar je ocijenio da su preostale postrojbe korpusa ipak vrlo opasne, no u slučaju djelovanja po gradu hrvatske snage bi mogle brzo i uspješno zauzeti sve vojarne i skladišta. Na pitanje u vezi odlaska korpusa, Puhar se osvrnuo na odluku Vlade RH od 16. listopada smatrajući da ukoliko bi bilo dogovoreno da se 13. korpus seli iz Hrvatske sa svim ljudstvom, opremom i oružjem „što bi trebalo onemogućiti“ proces odlaska bi trajao duže, a sredstva bi mogla biti korištena na drugim područjima protiv hrvatskih

26 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

snaga i stanovništva.²⁷ General Čad je po svemu sudeći dobro procijenio ukupno stanje na bojištima Hrvatske, tako i na položaj hrvatskih vlasti u pregovorima s predstavnicima međunarodne zajednice i JNA. Lokalne i državne hrvatske vlasti bile su voljne pristati na uvjete neprijateljske strane, radi što bržeg mirnog odlaska postrojbi JNA iz hrvatskih gradova, kao što se to dogodilo nešto kasnije u Jastrebarskom i Zagrebu. Valja reći da se u Zagrebu uspjelo primorati na predaju nekoliko vojnih objekata i vojarni (STIPČIĆ 2018: 79)

Put luke Bar u Crnoj Gori brodovima su otišla s 34 tenka, 24 „Prage“ (samohodni protuzračni dvocijevni top), 12 samohotki, 14 borbenih oklopnih vozila, 18 haubica 155 mm, 36 haubica 105 mm, 24 topa T-12 (100 mm), 12 višecijevnih bacača raketa 128 mm, 40 protuzrakoplovnih topova (PAT 20/3), 12 netrzajnih topova (BST 82 mm), 51 tona pješačkog naoružanja i 1500 tona streljiva. Od značajnijih postrojbi riječko područje napustile su: 13. proleterska motorizirana brigada, 13. laki artiljerijski puk PZO, 13. mješoviti artiljerijski puk i 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 134, 142). Prvo se krenulo ukrcavati tenkove i transportere s Grobnika, Klane i Trsata. Koncem studenog je predana vojarna na Katarini koja je bila najveća prijetnja gradu budući da se iz nje moglo topovima gađati bilo koji dio grada i Kvarnera. Predajom vojarne na Trsatu i Komande korpusa 9. prosinca je završen proces izvlačenja postrojbi prema sporazumu.²⁸ Hrvatskoj strani ostavljeno je i skladište goriva u mjestu Šapjane. Predsjednik opatijskog Kriznog štaba Ranko Štefan opisao je loše postupke majora Albina Smrkea koji je, između ostalog, ostavio hrvatskim vlastima minirano skladište goriva u Šapjanama.²⁹ Napuštajući prostorije trsatske vojarne pripadnici JNA ispisali su poruke „Opet dolazimo! Velika Srbija - JNA“. Uništavanje i oštećivanje prostora, vozila i uređaja bilo je sustavno i namjerno. Znakovit je opis stanja tehničke radionice u vojarni: „U tehničkoj radionici, izgrađenoj prije deset godina, jednoj od najsuvremenijih takvog tipa uopće, potpuno opustošenoj, odneseno je sve što je vrijedilo“ (FILKOVIĆ 1995: 13–16). U preuzetim objektima ostale su i mine, a po navodu načelnika inženjerije Zdravka Turka, čak 10.000 minsko-eksplozivnih sredstava trebalo je pregledati i ukloniti, ili pak dati na daljnju upotrebu

27 Čadu je svega dosta. *Novi list*. 4. 11. 1991., 5.

28 Okupator počinje odlaziti. *Večernji list*. 11. 11. 1991., 9; Tenkovi već na labudicama. *Vjesnik*. 11. 11. 1991., 5; Predano orlovsko gnijezdo. *Vjesnik*. 30. 11. 1991., 5; Oslobođena Rijeka, Trsat – hrvatski stijeg. *Novi list*. 9. 12. 1991., 1.

29 Učenik generala Čada. *Novi list*. 21. 12. 1991., 10.

i popravak.³⁰ Početkom prosinca vodstvo Korpusa i promatrači Europske komisije održali su novinsku konferenciju. Tom prilikom komandant korpusa je izjavio kako „Čitavo to vrijeme, a posebno u periodu blokade vojarni, bio je osiguran takav stupanj borbene gotovosti da je u svakom trenutku bilo moguće izvršiti bilo koje naređenje pretpostavljene komande“. Od rujna do studenog, naglasio je Čad, „vršena je subordinacija i koordinacija s pretpostavljenom komandom, ali i sa svim osobnim suradnicima koji su sudjelovali u donošenju odluka“. Nikako nije htio dopustiti da se njegovom korpusu dogodi sudbina 32. varaždinskog korpusa JNA. Na koncu je najavio svoj povratak u Rijeku po stjecanju uvjeta za mirovinu (31. prosinca).³¹ Čad je u razgovoru s novinarima *Tanjuga* i *Slobodne Dalmacije* kojeg je u kraćem obliku prenijela beogradska *Borba* otklonio mogućnost napada na Rijeku po odlasku 13. korpusa: „bude li se i dalje vodila politika kakvu je do sada vodio općinski krizni štab predstoji mirna i sigurna budućnost“. Na riječkom je području nakon povlačenja JNA iz Slovenije bila razmještena velika količina snaga i opreme, a on osobno je dobio velike ovlasti i samostalnost u odlučivanju. Tada je potvrdio da su, a za razliku od njegovih poslijeratnih izjava, postrojbe upućene u istočnu Hercegovinu i Crnu Goru odnosno u Bileću, Nevesinje, Trebinje i Titograd. Nadređeni starješine nisu mu nikad naredile napad, a sam je procijenio da za to i nije bilo razloga. Na koncu je najavio da će od 1. siječnja 1992. biti običan riječki umirovljenik.³² Ostaje nedoumica zbog čega tada nije potvrdio postojanje zapovijedi za povlačenje i razorno djelovanje u razgovoru s novinarima *Slobodne Dalmacije*. Na dva izričita pitanja vezana za postojanje naredbe odgovarao je na nejasan način: „Kazao sam vam da sam procijenio kritični moment...To nije bitno. Kazao sam da je bio momenat koji sam procijenio kao krizni i da sam donio odluku da pozovem Krizni štab, da ih upozorim, da im predočim...“. Čad je istaknuo zasluge svog „protivnika“ Slavka Linića što nije došlo do prolijevanja krvi. U vrijeme borbi za Delnice prijetio je blokadom riječke luke, a potpukovnika Ljubomira Buljina, komandanta delničke vojarne obavijestio je da će zatražiti podršku zrakoplovstva JNA. Buljin je ipak predao vojarnu, ali i završio u vojnom zatvoru, po Čadovim riječima: „Da. Zna se, po tom i tom članu, onaj tko ne pruža otpor: izdaja“. Buljin i njegov zamjenik potpukovnik Đuro Vitanović osuđeni su u Beogradu svaki na po 12 godina

30 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true

31 Dislokacija Riječkog korpusa pri kraju. *Novi list*. 2. 12. 1991., 3.

32 Rat je završen. *Borba*. 2. 12. 1991., 3, HR-HMDCDR, fond 18.

zatvora. Generalovu ulogu u ratu ponajbolje prikazuje dio odgovora na pitanje o njegovoj budućnosti „Moj zadatak je da ovaj korpus sačuvam, da sačuvam objekte, da izvršim predислоkaciju jedinica 13. korpusa iz garnizona Rijeka i Klana, da ih odvedem u novi rajon... Ja sam do 31. prosinca general“ (CRNKOVIĆ 2014: 10).³³

U svom svjedočenju za knjigu *Rijeka u Domovinskom ratu* Čad je naveo kako je predao hrvatskoj strani preko 15800 cijevi, cijeli divizijun minobacača 120 mm, bateriju protuzrakoplovnih topova te oružje Teritorijalne obrane u Drazi. Također, predao je digitalnu centralu u Komandi korpusa. Oružje i postrojbe Korpusa nisu upotrijebljene protiv HV-a već su otišle u Han Pijesak i Kalinovik, gradove u istočnoj Bosni (OGURLIĆ 2008: 322, 326–327). U istoj knjizi dostupni su nam drukčiji pogledi i podatci. Protuzračno naoružanje s radarima, sustavima motrenja i izvještavanja, te sustavom veza izvezeno je iz Rijeke, čak i baterija topova 20/3 koja je bila preko formacije, odnosno višak, kao i velik broj prijenosnih protuzračnih raketnih sustava „Strijela 2M“ (OGURLIĆ 2008: 283). Novinar *Novog lista* pri razgledanju vojarne na Katarini zapazio je u spremištu četiri namjerno pokvarena i razbijena protuzrakoplovna topa.³⁴ O djelovanju pripadnika 13. korpusa do odlaska iz Hrvatske upečatljivo svjedoči i molba zastavnika Pane Đermanovića: „...početkom ratnih dejstava zajedno s Riječkim korpusom odlazim na ratne zadatke...bio sam u Gospiću, Plitvicama, Pazinu i Puli i aktivno radio na izvlačenju ratne tehnike iz već okupiranih područja od ustaša. Posle izvlačenja tehnike iz RH u Nevesinje...“.³⁵ U prosincu 1991. zamijećen je značajan broj preleta zrakoplova pa je zapovjedništvo riječkog 101. puka PZO prosudilo da se radi o pripremama za napad na grad i na industrijske objekte na riječkom području. Drugog siječnja 1992., dan uoči stupanja na snagu Sarajevskog primirja, iz zrakoplovne baze Željava kod Bihaća dolijeće pet zrakoplova JNA koji izbacuju rakete na istok grada, na njegovu industrijsku zonu (OGURLIĆ 2008: 280–287). Rijeka je, dakle i dalje bila, unatoč potpisanim sporazumu, jedna od meta strateških udara JNA po vitalnim ciljevima u Hrvatskoj. Kadrijević se u svojim sjećanjima osvrnuo i na položaj snaga JNA u okruženju, istaknuvši kako Vrhovna komanda nije dala dopuštenje za predaju ijednog garnizona. Štoviše, istakao je „...bilo je garnizona u Hrvatskoj u sličnoj

33 Mislim da je rat završen. *Slobodna Dalmacija*. 3. 12. 1991., 12.

34 Hrvatski stijeg na Katarini. *Novi list*. 3. 12. 1991., 13.

35 Molba Pane Đermanovića Komandi 18. korpusa za prijem u aktivnu vojnu službu Vojske Jugoslavije, četa vojne policije 18. korpusa Okučani, 14. 7. 1994.; prijemni pečat: Vojna pošta 9162, pov.br. 84-1, 14. 7. 1994., Okučani; HR-HMDCDR, 2., 18. korpus SVK.

ili teškoj situaciji, pa su upornom i dobro organizovanom odbranom doprinijeli izvršenju zadatka koga je JNA imala u ratu u Hrvatskoj i dočekali da budu deblokirani“ (KADIJEVIĆ 1993: 138–139).

Komandant 13. korpusa u svijetlu izvora i svjedoka vremena

Osvrtni i pogledi na generalovo držanje i vođenje Riječkog korpusa u javnost su stigli već do kraja 1991. godine. Predsjednik Skupštine općine Opatija Daroslav Čiković ocijenio je njegove javne nastupe kao pokušaje predstavljanja sebe mirotvorcem. Naveo je primjer oduzimanja oružja od vojnika Vojne bolnice u Ljubljani zbog čega je bio pozvan na razgovor u kojem mu je Čad prijetio udarima zrakoplovstva JNA po Opatiji pa je oružje vraćeno.³⁶ U *Hrvatskom vojniku* iz prosinca 1991. godine o odlasku 13. korpusa ispravno je ocijenjen učinak Čadove vještine pregovaranja „Ukratko, Riječki korpus odnio je u Bar gotovo sve... stječe gorak dojam da je general Čad svojom drskom pregovaračkom politikom, koja je uključila i bombardiranje civilnih ciljeva (u Gorskom kotaru) postigao više“.³⁷ Tome nasuprot, s dvije godine odmaka, tadašnji je riječki gradonačelnik Slavko Linić za *Večernji list* pohvalio Čada što je ostavio „goleme količine oružja“. Štoviše, Linić je objasnio da je Čad po dolasku u luku Bar otišao u Beograd „gdje su ga Adžić i Kadijević proglasili izdajicom, prijetili mu revolverom, te je zaključio da to više nije njegova vojska, da su na suprotnim stranama. Vratio se u Rijeku, gdje i danas živi. Ima hrvatsko državljanstvo“.³⁸ Sličnu tvrdnju iznio je i Čad osobno u razgovoru za tjednik *Globus* u prosincu 1993. godine. Po dolasku u Beograd svratio je s generalom Avramovićem do generala Adžića koji ga je napao na „pasja kola što nisam porušio Rijeku i zaprijetio da će on to učiniti“. Kadijeviću je prikazao što se sve događalo u Rijeci na što mu je Kadijević rekao da je pravilno postupio što nije izvršio zapovijed. Svoj odgovor na novinarsko pitanje Čad je završio riječima „To su bile njegove posljednje riječi. To je prava istina“.³⁹ Srpski izvori iz 1991. godine govore drukčije i značajno opovrgavaju navedene tvrdnje. U *Politikinom* članku od 16. studenog 1991. „Čad izvan svake sumnje“, predstavnik Saveznog sekretarijata za narodnu obranu pukovnik Milan Gvero objasnio je deblokadu vojarni

36 Dvostruke igre majora Smrkea. *Novi list*. 21. 12. 1991., 10.

37 Posljednji vojnik okupatorske vojske napustio riječko područje. *Hrvatski vojnik*. br. 2, 16. – 18., HR-HMDCDR, fond 40.

38 Nisam lokalni moćnik. *Večernji list*. 1. 9. 1993., 7.

39 Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopa. *Globus*. 10. 12. 1993., 15. – 17.

i premještanje postrojbi JNA, pa tako i premještanje Riječkog korpusa, kao „deo armijskih aktivnosti na ostvarivanju zadataka obezbeđenja mira, zaštite srpskog naroda od ponovljenog genocida i stvaranja uslova za mirno rešenje jugoslavenske krize političkim sredstvima“. Za postupke generala Čada pukovnik je Gvero iznio sljedeću ocjenu „Nema nijednog elementa za sumnju u moralni i profesionalni integritet general-potpukovnika Marijana Čada. On je sporazume vodio dobro, odgovorno, visokoprofesionalno i po armiju i njene interese korisno i uspešno“. Posebno je bilo značajno što se postrojbe JNA s riječkog područja izvlače bez gubitaka, organizirano i planski.⁴⁰ General Čad je nedugo zatim u istoj tiskovini iznio svoja mišljenja o proteklim događajima i svojim postupcima. Za vođenje pregovora imao je dopuštenje od Komande 5. VO. U pogledu oružja i tehnike naglasio je „nijednog trenutka nisam dozvolio da se postavi pitanje da li s oružjem ili bez njega. Tu dilemu sam i unapred isključio“. Istaknuo je i da „nijednu stvar nisam uradio za koju nisam kao vojnik dobio odobrenje od svog pretpostavljenog, nijedan razgovor vodio u Kriznom štabu ili s predstavnicima Evropske zajednice, a da nisam informisao pretpostavljenog. Mogu reći da nikad nisam imao nesporazum s pretpostavljenima. Dobio sam odobrenje iz Generalštaba od generala Simovića⁴¹, načelnika Prve uprave, da mogu da vodim razgovore o svim pitanjima“. Sve vrijeme nastojao je da ne doživi sudbinu Varaždinskog korpusa, a hrvatski ministar Rudolf ga je prilikom potpisivanja sporazuma nazvao lukavim generalom.⁴² Prema ocjeni brigadnog generala Sergia Rabara, negdašnjeg zapovjednika 111. riječke brigade, bio je to uspjeh generala Čada „jer je on u potpunosti realizirao ono što je obećao svojoj vrhovnoj komandi, a to je da neće predati 13. korpus“. Najlošije stanje u Korpusu bilo je u pogledu broja ljudstva i njihova morala. Primjerice, nije bilo dovoljno vozača za tenkove, što se očitovalo prilikom ukrcanja borbene tehnike na brodove koja se morala izvršiti u više navrata. Rabar je ovom dodao osvrt na njegov povratak u RH i umirovljenje: „Na kraju svega možemo vidjeti i što je Čad napisao u svom zahtjevu za mirovinu...tamo navodi kako je časno obavljao svoju dužnost, kao i da nije bilo te sile koja ga može prisiliti da izda ideale JNA, da je čvrsto stajao na izvršenju dislokacije 13. korpusa, kao i evakuacije tehnike i

40 Čad izvan svake sumnje. *Politika*. 16. 11. 1991., 9, HR-HMDCDR, fond 18.

41 Simović, Tomislav (Vrbava, Takovo, Gornji Milanovac, Srbija 16. 9. 1934.), načelnik štaba 1. VO do lipnja 1991., potom komandant 3. VO; ministar obrane Srbije od rujna 1991. do siječnja 1992.; BRIGOVIĆ, NAZOR 2010: 315.

42 Posljednji zadatak generala Čada. *Politika*. 20. 11. 1991., 9, HR-HMDCDR, fond 18; Zahtjev za umirovljenje „General bez vojske“. *Novi list*. 11. 12. 1991., 7.

ljudstva“.⁴³ A da je komandant Riječkog korpusa zaista odradio generalski posao i zadužio JNA ponajbolje svjedoči podatak iz *Narodne armije* od 22. prosinca 1991. gdje je u članku „Odlikovani generali i admirali“ navedeno da je Ordenom rada s crvenom zvijezdom odlikovan Marijan Čad, general-potpukovnik. Sukladna ovome jest i izjava Antuna Tusa, stožernog generala u mirovini, tada načelnika Glavnog stožera HV „...uz sulude prijetnje da će tući Rijeku, što bi bio ratni zločin, izvršava zadaću GŠ JNA... zato je unaprijeđen u viši čin te ga se ne može smatrati našim prijateljem i dobročiniteljem“ (OGURLIĆ 2008: 41).⁴⁴

Sudbina Riječkog korpusa

Postrojbe i borbena sredstva Riječkog korpusa bit će razmještena na području jugoistočne Hercegovine. Ostaje nepoznanica jesu li korištena protiv hrvatskih snaga i civilnog pučanstva na dubrovačkom području tijekom studenog i prosinca 1991. godine. Ista će poslužiti ustroju Hercegovačkog korpusa kojim će u proljeće i ljeto 1992. zapovijedati general-major Momčilo Perišić. Naime, prema Perišićevoj zapovijedi sve snage na prostoru istočne Hercegovine stavljene su od 26. svibnja 1992. pod jedinstvenu Komandu Hercegovačkog korpusa, a među postrojbama navedene su i one 13. korpusa. Ispod njegova potpisa udaren je pečat „Komanda 13. korpusa“. Postrojbe 13. korpusa u sudjelovanju s drugim snagama JNA uspješno su izvele operaciju izvlačenja ljudstva iz blokirane vojarne u Čapljini. Djelovanje Riječkog korpusa potvrdio je u *Narodnoj armiji* i potpukovnik Milomir Božović, posljednji zapovjednik garnizona JNA u Čapljini.⁴⁵

43 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

44 Odlikovani generali i admirali. *Narodna armija*. 22. 12. 1991., 4., HR-HMDCDR, fond 18.

45 Zapovijed Komande hercegovačkog korpusa za daljnja djelovanja, Komanda hercegovačkog korpusa, str.pov.br. 229-90, 25. 5. 1992., prijemni broj: sp 73/340, 26. 5. 1992., u posjedu autora; Crvena raketa nad kasarnom. *Narodna armija*. 7. 5. 1992., 14. – 15., HR-HMDCDR, fond 18.

Zaključak

Temeljem svega iznesenog nastaje jedna drugačija slika generala Čada od one koja se godinama stvara i prevladava u hrvatskoj javnosti. Kao vjerni i poslušni vojnik JNA, odigrao je važnu ulogu u vođenju podređenih mu postrojbi JNA na prostorima Like i Gorskog kotara zbog čega je nezaobilazna njegova zapovjedna odgovornost. Podržavan od zračnih i pomorskih snaga JNA general je uspio održati svoje postrojbe i borbena sredstva na riječkom području netaknute, vezujući tako dio hrvatskih postrojbi koje su mogle biti iskorištene za obranu Republike Hrvatske. Po dobivanju naredbe o nasilnom povlačenju korpusa iskazao je hrvatskim vlastima volju za mirnim odlaskom 13. korpusa čime se prikazao mirotvorcem iako to kao general agresorske vojske nije bio. U skladu sa strateškim promišljanjima Vrhovne komande OS SFRJ, nakon što je umalo dva mjeseca držao riječko područje pod cijevima oružja, a istodobno rukovodio podređene postrojbe, postiže povoljan sporazum za napuštanje hrvatskog teritorija. U sporazumu uspijeva nametnuti uvjete kojima je omogućen odlazak cjelokupne tehnike i oružja Riječkog korpusa. Postrojbe su potom premještene na područje jugoistočne Hercegovine gdje su u proljeće 1992. iskorištene za ratne ciljeve bosanskohercegovačkih Srba. Za svoj ratni doprinos i zapovijedanje odlikovan je u prosincu 1991. od vojnog vrha JNA, a potom se vratio u okrilje Republike Hrvatske. Nasuprot tome stoji sudbina general-majora Nikole Mladenića koji je uhićen i osuđen od pravosuđa RH, da bi 1997. godine bio pomilovan (RUDOLF 1999: 200–202).⁴⁶ Zasigurno postoji odgovornost komandanta 13. korpusa za borbena djelovanja postrojbi JNA na područjima zapadne Hrvatske tijekom ratne 1991. godine. Nije lako biti general poslije bitke, ali se za generala Marijana Čada može reći da je bio vješt general bitke kojom je očuvao, unatoč mnogim preprekama, svoju budućnost u državi i poretku protiv kojeg je ratovao.

46 [https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4\(1\).pdf](https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4(1).pdf)

Izvori

- HR-HMDCDR, Fond 2, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske.
- HR-HMDCDR, fond 18, Digitalna zbirka.
- HR-HMDCDR, fond 40, Zbirka tiskovina.

Literatura

- Armija namjerno uništava municiju. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991., 1.
- BEČEJIĆ, MILAN. Posljednja Jalkovečka žrtva. *Borba*. Beograd. 7. 11. 1991., 11
- BRIGOVIĆ, IVAN; RADOŠ, IVAN. 2016. (ur.) *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti – knjiga 19. 9. korpus JNA (1991.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- BRIGOVIĆ, IVAN; ŠTEFANČIĆ, DOMAGOJ (ur.). 2019. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti - knjiga 21. Prilozi za povijest Like knjiga 27. Agresija JNA i srpskih postrojbi (Lika, 1991. – 1992.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata; Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- CRNKOVIĆ, ANTON. 2014. *Rat u oazi mira*. Delnice: Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, Grad Delnice.
- Crvena raketa nad kasarnom. *Narodna armija*. Beograd. 7. 5. 1992., 14. – 15.
- Čad izvan svake sumnje. *Politika*. Beograd. 16. 11. 1991., 9.
- DAMJANOVIĆ, DUŠA. 1991. Posljednji zadatak generala Čada. *Politika*. Beograd. 20. 11. 1991., 9.
- FILKOVIĆ, MARKO. 1995. 305. *logistička baza Rijeka*. Rijeka: 305. logistička baza Rijeka.
- General bez vojske. *Novi list*. Rijeka. 11. 12. 1991., 7.
- General Čad se ne šali. *Borba*. Beograd. 8. 11. 1991., 3.
- GODIĆ, DARJAN. 2017. *Oružane snage pobunjenih Srba na području Like 1990. – 1995. doktorski rad*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- GREGURIĆ, FRANJO. 1998. *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991. – 1992.* Zagreb: Naklada Zadro – Grafički zavod Hrvatske.
- Grom navodno aktivirao eksploziv. 1991. *Borba*. Beograd.
- Grubi napadi generala Čada. *Večernji list*. Zagreb. 7. 11. 1991., 9.
- HERCEG, DAMIR. Kada Čad telefonira – svi u „šetnju“. *Vjesnik*. 31. 10./1. 11. 1991., 10.
- HERCEG, DAMIR. Krivac je general Čad. *Vjesnik*. Zagreb. 14. 11. 1991., 12.
- HERLJEVIĆ, D., LONČAR, D. Soldateska otišla iz Delnica. *Novi list*. Rijeka 6. 11. 1991., 3.
- IVANKOVIĆ, DAVOR. Nisam lokalni moćnik. *Večernji list*, 1. 9. 1993., 7.

- JURKOVIĆ, EDI; OGURLIĆ, GORAN. Čadu je svega dosta. *Novi list*. 4. 11. 1991., 5.
- KADIJEVIĆ, VELJKO. 1993. *Moje viđenje raspada*. Beograd: Politika.
- KIRIGIN, IVO. Dvostruke igre majora Smrkea. *Novi list*. Rijeka. 21. 12. 1991., 10.
- KOJIĆ, D. Riječki korpus napušta Rijeku. *Novi list*. Rijeka. 10. 11. 1991.
- KRNJAJIĆ-PETKOVIĆ G.; VLAŠIĆ, N. Čadov ultimatum. *Novi list*. Rijeka. 6. 11. 1991.
- KUREVIĆ, SANJIN. Generale, srami se!. *Novi list*. 8. 11. 1991., 6
- LONČAR, D. Čad kontrolira delnička skladišta. *Novi list*. Rijeka. 29. 10. 1991., 15.
- MARIJAN, DAVOR. 2003. Jedinstvo – posljednji ustroj JNA. *Polemos*, 11-12, 11 – 47.
- MARIJAN, DAVOR. 2006. Djelovanje JNA i pobunjenih Srba u Lici 1990. – 1992. godine. *Senjski zbornik*, 33, 217-241.
- MARIJAN, DAVOR. 2008. *Slom Titove armije*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga; Hrvatski institut za povijest.
- MIKULIČIĆ, ICO. 1991. Grobinština u ratnom vihoru. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991, 3.
- MIKULIČIĆ, ICO. Uzrok grom – i da, i ne. *Novi list*. Rijeka. 17. 10. 1991., 5.
- Mina ubila mladića. *Novi list*. Rijeka. 7. 11. 1991., 1.
- NAJMAN, DRAŽEN; POSILOVIĆ, IVAN; DUJIĆ, MARIJA. 2004. *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991*. Zagreb: Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata.
- Novi napad na Delnice. *Vjesnik*. Zagreb. 9. 11. 1991., 5.
- Odlikovani generali i admirali. *Narodna armija*. Beograd. 22. 12. 1991., 4.
- OGURLIĆ, DRAGAN. 2008. *Rijeka u Domovinskom ratu*. Rijeka: Grad Rijeka.
- Okrenite leđa okupatoru. *Novi list*. Rijeka. 9. 11. 1991., 1.
- Okupator počinje odlaziti. *Večernji list*. Zagreb. 11. 11. 1991., 9.
- Oslobođena Rijeka. Trsat – hrvatski stijeg. *Novi list*. Rijeka. 9. 12. 1991., 1.
- PAJIĆ, DARKO. 2016. 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)
- PAJIĆ, DARKO. 2016. Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarnu: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarnu-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske> (7. 7. 2019.)
- PEITEL, DAVOR. 2011. *Na prvoj crti protiv smrti*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Posljednji vojni okupatorske vojske napustio riječko područje. 1991. *Hrvatski vojnik*, br. 2, 16 – 18.
- Predano orlovsko gnijezdo. *Vjesnik*. Zagreb. 30. 11. 1991., 5
- PRODAN, EDI. Nestaju legla SMB-parazita. *Novi list*. Rijeka. 23. 11. 1991., 16.

- RADIVOJEVIĆ, HERCEG. Pao i „Velebit-3“. *Vjesnik*. Zagreb. 6. 11. 1991., 1.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Neću razarati Rijeku, ali... *Vjesnik*. Zagreb. 6. 11. 1991.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Rijeka bez armije do 10. prosinca. *Vjesnik*. Zagreb. 10. 11. 1991., 3.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Tenkovi već na labudicama *Vjesnik*. Zagreb. 11. 11. 1991., 5.
- Rat je završen. *Borba*. Beograd. 2. 12. 1991., 3.
- RATKOVIĆ, BORISLAV. 1981. *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- RUDOLF, DAVORIN. 1999. *Rat koji nismo htjeli*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- RUPIC, MATE (ur.). 2007. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku*. Dokumenti - knjiga 1. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
- SILIĆ, ARSEN. 2019. *Plitvice iz rova*. Delnice: vlastita naklada.
- Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopr. *Globus*. Zagreb. 10. 12. 1993., 15 – 17.
- Srušio sam pukovnika. *Novi list*. Rijeka. 22. 2. 1992., 17.
- STIPČIĆ, RUDI. 2018. *Zagrebački korpus ZNG. 3. operativna zona Zagreb*. Sisak: Karmen komunikacije.
- SUZIĆ, SLAVKO. 2009. Dva vruća riječka dana. *Sušačka revija, broj 65*. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=65&C=22> (7. 7. 2019.)
- ŠUMELJ-PRSKALO, ORNELA. Dislokacija Riječkog korpusa pri kraju. *Novi list*. Rijeka. 2. 12. 1991., 3.
- ŠUŠIĆ, SLAVOLJUB; TERZIĆ, ZORAN; PETROVIĆ, NIKOLA. 2002. *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990. – 1991. godine*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Trese se ogulinski kraj. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991., 14.
- T. TOMIČIĆ. 1991. Navođenje groma? *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991, 3.
- TURK, IVO. 2014. Saborsko 1991. – zločin i posljedice. // Vukovar '91. – Genocid i memoricidna baština Europske unije. / Živić, Dražen; Špoljar Vržina, Sanja; Cvikić, Sandra, Žebec Šilj, Ivana (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, 201 – 213.
- Učenik generala Čada. *Novi list*. Rijeka. 21. 12. 1991., 10.
- VLAŠIĆ, NELA. Hrvatski stijeg na Katarini. *Novi list*. Rijeka. 3. 12. 1991., 13.
- VLAŠIĆ, NELA. Janusov mir za hrvatsku mirovinu. *Novi list*. Rijeka. 11. 12. 1991., 6.
- Žrtve vojarne na Katarini. *Vjesnik*. Zagreb. 8. 11. 1991., 14.
- <https://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-varazdinu-opt-vlado-trifunovic-i-dr/> (7. 7. 2019.)
- [https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4\(1\).pdf](https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4(1).pdf) (7. 7. 2019.)